կար է եղեր Ֆրանսացի, գերմանացի, անգլիացի կամ բելժիքացի բանուորներու եւ սոցիալիստներու մէջ եւ այդ պատճառով է միայն որ անոնք ենթարկուեր են իրենց երկիրներու բուրժուազիայի պրովոկասիոններուն: Բաւական է— կ'ըսեն անոնք,— որ բանուորական զանգուածներու դասակարգային գիտակցութիւնը պայծառանայ եւ դասակարգային կազմակերպութիւնը զօրանայ, որպէսզի այլեւս անկարելի դառնայ այն, ինչ որ կատարուեցաւ 1914 թ., երբ տարբեր ազգերու պատկանող բանուորները թիւրիմացութեամբ իրարու դէմ դուրս եկան:

Դժուար չէ նկատել, որ այս դատողութիւնները մակերեսային են եւ դարձեալ վերացական, որովհետեւ չեն թափանցեր տնտեսական, ազգային եւ ընկերային երեւոյթներու խորքը, չեն շօշափեր կատարուած պերճախօս դէպքերու բուն պատճառները:

Անգլիական, գերմանական, Ֆրանսական, իտալական եւայլն բանուորները չմիացան իրարու, այլ իրարու դէմ դուրս եկան՝ միացած իրենց բուրժուաներու հետ՝ ոչ թէ այն պատճառով, որ իրենց կը պակսէր դասակարգային շահերու գիտակցութիւնը, այլ ճիշդ այն պատճառով, որ իրենց մէջ շատ զօրաւոր էր այդ շահերու ընդդէմ եւ քաղաքական ողջմտութիւնը: Անոնք կը զգային եւ կը գիտակցէին, որ, եթէ իրենց երկիրը պարտուի, պիտի քանդուի նաեւ իրենց արդիւնաբերութիւնը, պիտի քայքայուի իրենց տնտեսական կեանքը, եւ այդ քանդումէն ու քայքայումէն պիտի տուժեն բուրժուաներէն աւելի իրենք՝ բանուորները: Անոնք ըմբռնեցին, որ յաղթանակը շատ աւելի ձեռնտու է իրենց համար, քան պարտութիւնը: Անոնք վերջապէս հասկցան, որ իրենց բուրժուաներու շահերը անկարելի է փաստօրէն բաժնել իրենց՝ բանուորներու կենսական շահերէն այնպիսի դեմարկասիոն գիծով մը, ինչպէս որ ըրած էին միջազգային սոցիալիզմի վերացական դաղափարաբանները:

Արդեօք նոյնը չե՞ն ըներ այսօր ռուս կոմունիստները, եղբայրական ձեռք մեկնելով թուրք աւատական յետադէմ փաշաներուն եւ, ընդհակառակը, սուիններով խօսելով հայ եւ վրացի աշխատաւորութեանց հետ:

Պատճառը նոյնն է: Ռուս բանուորը ոչ նուազ չափով, քան ռուս բուրժուան կամ ազնըլականը, շահ ունի ռուսական տիրապետութեան տակ պահելու բազմաթիւ տկար ժողովուրդներ, որոնց կարելի է շահագործել յօգուտ տիրող ազգի կամ տիրող խմբակցութեան:

Պատերազմի եւ ռուսական յեղափոխութեան թարմ ու հարուստ փորձը ցոյց տուաւ, թէ դասակարգային պայքարը որոշ հիմքեր կրնայ ունենալ միմիայն ազգի մը կամ երկրի մը ներքին սահմանափակ շրջանակին մէջ, որմէ դուրս, այսինքն՝ միջազգային փոխյարաբերութեանց մէջ, տիրական, վճռական դեր կատարողը ոչ թէ դասակարգային նեղ հաշիւները կամ վերացական դաղափարներն են, այլ ապադասակարգային՝ համազգային կամ պետական ռէալ շահերն ու մղումները: Որովհետեւ երկրի մը բոլոր դասակարգերը, հակառակ իրենց յաճախ ներհակ շահերուն, օրկանապէս կապուած են իրարու հետ իբրեւ մէկ ազգային տնտեսական ամբողջութիւն, որու պահպանումով եւ զարգացումով շահագրգռուած են կենսականօրէն բոլոր դասերն ալ: Արտաքին վտանգը կը սպառնայ սովորաբար ոչ թէ մէկ դասակարգի միայն, այլ ամբողջ ազգին, երկրի ամբողջ տնտեսութեան:

Ահա դատ, դասակարգային պայքարը — դէթ ներկայ ժամանակաշրջանի մէջ — չի կարող միացնել բոլոր երկիրներու բանուորական դասակարգերը մշտական եւ հաստատուն դործակցութեան մը գետնի վրայ, նաեւ այն պատճառով, որ, նախ, դրամատիրական երկիրները, իբրեւ մրցակիցներ, հակամարտ շահեր ունին իրարու հանդէպ եւ, երկրորդ, դրամատիրական երկիրները դրեթէ բոլորն ալ շահագործողի եւ իշխողի դերին մէջն են հանդէպ յետամնաց եւ տկար դաղութային երկիրներու: Ուրիշ խօսքով, անգլիական բանուորը հիմնապէս տարբեր շահեր ունի, քան հնդիկ բանուորը, որմէ ամէն տեսակէտով աւելի հեռու է, քան անգլիական բուրժուայէն: Նոյնպէս գերման բանուորը, որ շահագրգռուած է գերման արդիւնաբերութեան, կուլտուրայի, տիրապետութեան պահպանումով ու զարգացումով, ի վերջոյ աւելի սերտօրէն, աւելի օրկանական կերպով կապուած է գերման բուրժուազիայի հետ, քան անգլիական կամ Ֆրանսիական բանուորներուն հետ, որոնց հետ կը-